

9. *Ratti Carlo, Claudel Matthew. The City of Tomorrow: Sensors, Networks, Hackers, and the Future of Urban Life.* – New Haven, CT: Yale University Press, 2016. – 192 p.
10. *Romero Renau Luis del. Conflicts in the City: Reflections on Urban Unrest.* – Hauppauge, NY: Nova Science Publishers, 2015. – 210 p.
11. *Sobolevsky Stanislav, Sitko Izabela, Tachet Des Combes Remi, Hawelka Bartosz, Murillo Arias Juan, Ratti Carlo. Money on the Move: Big Data of Bank Card Transactions as the New Proxy for Human Mobility Patterns and Regional Delineation. The Case of Residents and Foreign Visitors in Spain// IEEE International Congress on Big Data (BigData Congress).* – 2014. – vol. 00. – pp. 136–143. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://github.com/bbvadata/bbvadata_papers
12. *Technology and the Future of Cities: Opportunities and Recommendations /Editor Diana L. Washington/* – Hauppauge, NY: Nova Science Publishers, 2016. – 164 p.

УДК 37.013.21

Піхорович В.Д.

Національний технічний університет України «КПІ імені Ігоря Сікорського»

ФІЛОСОФСЬКІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ С.Х. ЧАВДАРОВА

Автор статті, спираючись на результати порівняльного аналізу творів С.Х. Чавдарова та одного із відомих його послідовників, автора книги «Виховати вихователя. Замітки з філософських питань педагогіки і педагогічних проблем філософії» В.О. Босенка, висуває і обґрунтовує думку про те, що С.Х. Чавдаров вніс великий вклад в формування світоглядних засад сучасної системи освіти і був одним із найяскравіших представників демократичної, творчої, орієнтованої на всебічний розвиток кожної особистості тенденції в педагогіці, потенціал якої не вичерпаний ще і сьогодні.

Ключові слова: всебічний розвиток особистості, гурток, демократична і бюрократична лінії в освіті, марксизм, освітні стандарти, політехнізм.

Пихорович В.Д. Философские и социально-педагогические взгляды С.Х. Чавдарова. Автор статьи, опираясь на результаты сравнительного анализа произведений С.Х. Чавдарова и одного из известных его последователей, автора книги «Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогических проблем философии» В.А. Босенко, выдвигает и обосновывает мнение о том, что С.Х. Чавдаров внес большой вклад в формирование мировоззренческих основ современной системы образования и был одним из самых ярких представителей демократической, творческой, ориентированной на всестороннее развитие каждой личности тенденции в педагогике, потенциал которой не исчерпан еще и сегодня.

Ключевые слова: всестороннее развитие личности, кружок, демократическая и бюрократическая линии в образовании, марксизм, образовательные стандарты, политехнизм.

Pikhorovich V. Philosophical and social-pedagogical views of S.H. Chavdarov. The article is based on the results of the comparative analysis of works of S. Kh. Chavdarov and one of his famous followers, the author of the book "Educate the educator. Notes on philosophical questions of pedagogy and pedagogical problems of philosophy" - V.O. Bosenko. So author proposes and justifies the idea that S.Kh. Chavdarov made a great contribution to the formation of ideological foundations of the modern educational system and was one of the brightest representatives of the democratic, creative, oriented towards the comprehensive development of each person's tendencies in pedagogy, whose potential is not drained even today.

Key words: *comprehensive development of personality, community, democratic and bureaucratic lines in education, Marxism, educational standards, polytechnics.*

Сава Христофорович Чавдаров – визнаний піонер української педагогічної науки і не тільки науки, а й української системи освіти в цілому. Не буде великим перебільшенням сказати, що він її створив. Не сам, звичайно, створив, але знайти людину, особистий вклад якої можна було б порівняти з внеском в становлення української педагогіки Сави Христофоровича Чавдарова, буде дуже важко. Фахівці зазвичай поряд з С.Х. Чавдаровим згадують В.О. Сухомлинського. Так от, за словами О.В. Сухомлинської, саме Чавдаров «відкрив» В.О. Сухомлинського для широкого загалу. Він «спонукав його до написання кандидатської дисертації» [7, с. 64.] переконав в тому, що треба писати книги, ділитися своїм неоціненним досвідом з іншими педагогами і не тільки педагогами [9, с. 148]. За підручниками української мови С.Х. Чавдарова вчилися кілька поколінь українців. Список підручників, навчальних та навчально-методичних посібників, які написав особисто та в співавторстві Сава Христофорович Чавдаров, з усіма перевиданнями (а окремі його підручники української мови витримали більше 30 перевидань), включає 171 позицію. Він є автором першого україномовного підручника «Педагогіка» для вузів. Майже дві сотні наукових, науково-популярних, публіцистичних статей, статей з питань дидактики, методики викладання, виховання школярів належать його перу.

Треба сказати, що ці сторони діяльності видатного українського педагога отримали належну оцінку представників педагогічної науки. Саву Христофоровича Чавдарова вважають одним із корифеїв вітчизняної педагогіки. Вивченню його спадщини присвячено більше десятка кандидатських та докторських дисертацій, тільки починаючи з 2000 року написано близько 40 статей про нього в різноманітних виданнях, в тому числі й енциклопедичного характеру. Особливу увагу хотілося б звернути на дбайливо підготовлене співробітниками Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В.О. Сухомлинського і присвячене 120-річчю з дня його народження бібліографічне видання «САВА ХРИСТОФОРОВИЧ ЧАВДАРОВ (до 120-річчя від дня народження)» [8], в якому можна знайти всі посилання на твори самого С.Х. Чавдарова і на роботи, присвячені дослідженню його спадщини.

Але є кілька очевидних прогалин, на яких, власне, ми б і хотіли зосередитися в даній статті. Ніхто із дослідників не звернув поки що увагу на два дуже важливі аспекти діяльності Сави Христофоровича Чавдарова – на його філософські погляди і на так званий чавдаровський педагогічний гурток.

Поєднати в одне ціле ці, на перший погляд, дуже далекі одна від одної речі нас заставила та обставина, що саме вплив Сави Христофоровича Чавдарова на власний розвиток назвав вирішальним один із найпомітніших представників філософської думки в Україні радянського періоду Валерій Олексійович Босенко, який не тільки в студентські роки був членом чавдаровського гуртка, а й сам створив дуже цікаву систему гурткової роботи, яка отримала назву методу «проблемних груп».

Власне, філософські погляди В.О. Босенка і С.Х. Чавдарова мають між собою не так вже й багато спільного. Зрозуміло, що обидва вони себе вважали марксистами. Мало того, вони були дуже переконаними марксистами, на відміну від більшості своїх сучасників, які здебільшого були марксистами «за посадою».

Але якими різними були «марксизми» Чавдарова і Босенко!

Наприклад, книжка В.О. Босенка «Всезагальна теорія розвитку» [2] – це просто приклад «матеріалістичного прочитання» «Науки логіки» Гегеля, «переклад» «Науки логіки» на мову матеріалізму.

В той же час С.Х. Чавдаров в передмові до 6-томного видання творів К.Д. Ушинського з явним співчуттям приводить слова, які прямо заперечують всесвітнє значення філософії Гегеля:

«Ушинський ...рішуче відмовлявся визнавати німецьку філософію й педагогіку за беззаперечний авторитет, за джерело дійсно наукових істин. Він заперечував поширену думку, ніби «Вольф, Кант, Гегель, Герbart, Бенеке – мали світове значення». [10, с. 16]

Чавдаров за переконаннями – класичний радянський патріот. Босенко, при тому всьому, що він всіми силами відстоював досягнення радянської епохи в той час, коли навіть найбільш високопоставлені колишні радянські патріоти перетворилися в таких же високопоставлених хулителів всього радянського, вважає радянський патріотизм ледь не смертельною хворобою комунізму.

Ще одна дуже яскрава відмінність полягала в тому, що С.Х. Чавдаров завжди був, що називається, в фаворі і сам займав найвищі пости на радянському педагогічному олімпі, в тому числі і в сталінські часи. В той же час зараз деякі сучасні дослідники пробують виставити його ледь чи не як дисидента.

В.О. Босенка ж, навпаки, подібні люди вважають символом, як виразилась авторка книги спогадів про ту епоху – професор Ганна Іванівна Горак, «марксистського фанатизму». Це при тому, що в цій же книжці ця ж не дуже дружньо налаштована авторка пише про В.О. Босенка наступне: «Зрозуміти життя філософського факультету без коментарів до діяльності Босенка неможливо. Пару десятків років він був фаворитом студентських мас і більмом на оці у начальства. Це була своєрідна фігура заперечення. Босенко не міг мовчки сприйняти жодного висловлювання колег, студентів, представників всіх організацій, в тому числі і вищих». [4, с. 219].

Мало того, В.О. Босенко навіть «удостоївся» особистого згадування в газеті «Правда» за «відхилення від лінії партії», яке, за переказами, полягало в тому, що він виступив на захист студента, якого за знайдену у нього в кімнаті гуртожитку пляшку від пива хотіли виключити з партії.

І от після цього всього А.І. Горак робить висновок про те, що В.О. Босенко «класичний представник виросшеного епохою, відданого її духу покоління, яке стало душею і тілом, плоттю, субстанцією марксистсько-сталінського соціуму» [4, с. 227].

І таких протилежностей у поглядах С.Х. Чавдарова і В.О. Босенка і у поглядах на їх погляди можна налічити дуже багато.

Але при цьому всьому, очевидно, що обидва цих мислителі були марксистами.

Правда, ті сучасні дослідники, які вважають С.Х. Чавдарова таємним дисидентом, припускають, що він цитував Маркса, Леніна, Сталіна тільки тому, що тоді такий тоді був порядок і не цитувати Маркса, Леніна, Сталіна і матеріали з“їздів КПРС було неможливо, а насправді він думав зовсім інакше.

Подібний натяк знаходимо, наприклад, в авторефераті дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему “Проблеми шкільної мовної освіти в педагогічній спадщині С.Х. Чавдарова”, яку представила В.В. Палатна, знаходимо такі слова:

“Світогляд С.Х.Чавдарова відображає позицію національного свідомого українця, щирого патріота свого народу, відданого своїй професії, науковця, який доводив, що за будь-яких політичних та соціокультурних умов необхідно піклуватися про культуру рідного народу, сприяти розбудові його духовності та освіченості”. [6, с. 10]

Фактично тут ми маємо звинувачення С.Х. Чавдарова в нещирості, що він писав і говорив одне, а насправді – думав зовсім інше. Заперечувати це твердження ми не будемо, оскільки насправді ми не можемо знати таємних думок С.Х. Чавдарова і мусимо спиратися тільки на те, що він сам написав.

В той же час, після прочитання опублікованих робіт С.Х. Чавдарова, ми можемо з достатніми підставами стверджувати, що він цитував класиків марксизму зовсім не проти своєї волі.

Як аргумент на користь цієї думки можемо зауважити, що далеко не всі ті, хто цитував Маркса «для порядку», дочитували «Капітал» хоча би до кінця першого тому. А С.Х. Чавдаров, наприклад, у статті «Карл Маркс про виховання всебічно розвиненої людини» щедро цитує і третій, і четвертий томи «Капіталу». Причому із підбору цитат видно, що читав він ці томи не поверхово. А крім того, цитує «Революцію і контрреволюцію в Німеччині», «Тези про Фейєрбаха», «18 брюмера Луї Бонапарта», «Критику Готської програми», «До критики політичної економії», переписку з Енгельсом. А ще він опрацював написане про Маркса з цього питання його сучасниками. В тексті є виписки із «Історії німецької соціал-демократії» Ф. Мерінга, «Надзвичайного десятиріччя» П.В. Анненкова, «Спогадів про Маркса» П. Лафарга та ін.

Навіть із переліку використаної літератури видно, що цитував С.Х. Чавдаров зовсім не «для порядку». Ще очевиднішим це стає, якщо уважно почитати, що саме він цитував. Деякі цитати з точки зору тодішніх «порядків» виглядають вельми двозначно. Наприклад, Чавдаров пише, що Маркс категорично відмовлявся обстоювати принципи державного виховання, бо держава «сама потребує найсуворішого виховання з боку народу» [11, с. 17]. В дужках він зауважує «за умов панування буржуазії», але для порядку такі «слизькі» цитати в будь-якому разі не вибирають.

Центральним пунктом вчення Маркса про розвиток всебічно розвинутої людини С.Х. Чавдаров вважав поєднання наукової та технічної освіти. Але розумів це не як зовнішнє поєднання, а як відтворення в педагогічному «онтогенезі» всього історичного процесу становлення людини, але на найвищому рівні розвитку науки та техніки, тобто як політехнізм в освіті. От яке місце з «Капіталу» він цитує: «Технологія, – писав Маркс, – розкриває активне ставлення людини до природи, безпосередній процес продукування її життя, а отже і суспільних взаємин її життя і впливаючих з них уявлень». [11, с. 19].

І далі: «Всебічний розвиток особи в трактуванні Маркса – це є активні якості людини, якими вона оперує в інтересах суспільства, а в тому числі і в своїх. Тільки люди, дійсно всебічно розвинені, зможуть здійснювати контроль над розвитком самого суспільства». [11, 20].

Зрозуміло, що ми могли би й далі множити цитати з Маркса, які наводить С.Х. Чавдаров, але це навряд би доводило, що він був справжнім марксистом. Скоріше, про це свідчить інший факт, що він не обмежується у своїх пошуках цитатами з Маркса. Він скоріше «перевідкриває» для сучасників педагогічні ідеї марксизму, адже в той час, коли починав свою наукову діяльність С.Х. Чавдаров, в СРСР не так вже й багато педагогів здогадувалося, що можна шукати педагогічні ідеї в марксизмі. При всьому тому, що про політехнізм тоді говорилося й писалося дуже багато, в моді у радянських педагогів тоді були зовсім інші авторитети – Фрейд, Дьюї, педологія, а то і євгеніка.

С.Х. Чавдаров почав шукати витоки нової педагогічної доктрини далеко за межами власне педагогіки. Його перу належать книги й статті про педагогічні погляди Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, інших крупних діячів української та російської культури.

І хотілося би наголосити ще раз, що марксистські переконання С.Х. Чавдарова не можна вважати чимось таким, що суперечить його значному вкладу в розвиток української культури. В цьому плані він нічим не відрізнявся від своїх великих попередників на ниві народної просвіти, починаючи з Костомарова і Драгоманова, і закінчуючи Лесею Українкою, Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським. Всі вони поділяли соціалістичні погляди, а Леся Українка, Іван Франко, Михайло Коцюбинський відчули на собі значний вплив марксизму і навіть усіляко сприяли поширенню марксистських ідей в Україні. Скажімо, Леся Українка в 1902 році чи то організувала переклад «Маніфесту комуністичної партії» українською мовою, чи то сама його переклала, а виданням його у Львові опікувався Іван Франко [5]. Треба сказати, що з вибором твору для перекладу і популяризації українські класики, як зараз кажуть, попали в тренд. Притому, в довгостроковий. За даними Open Syllabus Project, онлайн-пректу, який займається створенням бази навчальних програм університетів світу, станом на 2016 рік «Маніфест Комуністичної партії» зайняв третє місце серед книг, рекомендованих студентам, які вивчають історію, соціологію, політологію в англійськомовних країнах (США, Канада, Великобританія, Австралія і Нова Зеландія) і четверте місце окремо – в США. Причому, в штатах Вашингтон, Вісконсін, Нью-Гемпшир, Нью-Джерсі та Індіана ця книжка знаходиться на першому місці в списку. [1] Продовжувачем справи корифеїв української культури виявився С.Х. Чавдаров і в розумінні тієї ролі, яку відіграють в її розвитку гуртки однодумців. Власне, саме з таких

невеличких гуртків і починався той рух, з якого згодом склалася сучасна українська культура. Згадати хоча б Кирило-Мефодіївське братство, «Громаду», з таємного гімназичного гуртка виросла «Покутська трійця». Та власне, мабуть неможливо знайти більш-менш крупного діяча української культури, який би в тій чи іншій мірі не був задіяний в гуртковому русі.

І цілком можливо, що найбільшим досягненням С.Х. Чавдарова в галузі соціальної педагогіки було розуміння того, що гуртки однодумців продовжують грати роль рушіїв думки навіть тоді, коли культура вже давно інституціонувалася, і що вони можуть виявитися чи не єдиним засобом боротьби проти того, щоб інституціоналізація культури не привела до її бюрократизації і перетворення в «офіційну, державну культуру», що практично завжди означає її виродження.

На користь цієї нашої гіпотези ми, на жаль, можемо навести не так уже й багато фактів. Звичайно, можна використати ряд цитат із книг і статей С.Х. Чавдарова, де він звертає свою увагу на ту роль, яку відігравали гуртки в становленні вітчизняної педагогіки.

Так, досліджуючи біографію К.Д. Ушинського, він зазначає, що велику роль в його становленні зіграв той факт, що час його навчання в цьому навчальному закладі діяли студентські гуртки, з яких багато в чому виросла вся російська демократична культура:

«В 1840 р. він вступає до Московського університету, на юридичний факультет. Московський університет у ці роки відігравав дуже значну роль у формуванні передової громадської думки в Росії. Тут викладали Т. М. Грановський, П.Г. Редкін та інші. Тут активно діяли студентські гуртки Герцена, Огарьова, Сатіна, Кетчера, гуртки Станкевича, Белінського, Строева та інших. Проблеми соціально-філософські, мистецькі, літературні захоплювали студентську молодь; захопили вони і молодого Ушинського. Біографи Ушинського повідомляють, що в трактирі «Великобританія», своєрідному студентському клубі, де часто в колі студентської молоді можна було бачити В. Белінського, «студент Ушинський був помітною величиною... його влучні зауваження про все, що хвилювало студентську молодь, облітали нерідко весь університет». [10, 5]

Цитування можна було б і продовжувати, але значно сильнішим аргументом на користь нашої гіпотези про те, що С.Х. Чавдаров вважав гурткову форму роботи чи не найважливішою в педагогіці, я вважаю той факт, що навіть після того, коли він займав найвищі посади в офіційній структурі української педагогіки, будучи завідувачем кафедри педагогіки головного вузу УРСР, він особисто працював зі студентським педагогічним гуртком в університеті. І, маємо деякі, хоч і непрямі, підстави вважати, працював дуже неформально, хоча про педагогічний гурток Чавдарова нам відомо не так уже й багато. Є опублікована в другому виданні книги В.О. Босенка «Виховати вихователя» фотографія членів гуртка Чавдарова під час екскурсії до дитячої колонії, яку очолював учень А.С. Макаренка С.О. Калабалін.

Власне, другий факт, який не менш переконливо говорить на користь нашої гіпотези – це і є книжка В.О. Босенка «Виховати вихователя», в якій автор не випадково помістив фото чавдаровського гуртка. Сам Валерій Олексійович Босенко завжди згадував про чавдаровський гурток як про дуже важливий момент в своїй біографії, але, на

превеликий жаль, автор цієї статті не здогадався ні разу розпитати про цю частину його біографії більш детально.

В будь-якому разі, порівнюючи чавдаровські тексти і текст книги Босенка, можна легко побачити, що вплив Сави Христофоровича на педагогічні ідеї Босенка був багато в чому вирішальним. Можна припустити, що саме Чавдаров звернув увагу В.О. Босенка на політехнізм як універсальний принцип сучасної освіти. Треба зауважити, що у часи, коли вчився в університеті В.О. Босенко, ідея політехнізму була уже давно немодною, та її власне уже ніхто уже й не розумів, гадаючи що це слово в назві політехнічних інститутів означає те, що тут є багато факультетів з різними технічними спеціальностями. Можна не сумніватися і в тому, що саме Чавдаров надихнув В.О. Босенка на розуміння того, що педагогічні ідеї А.С. Макаренка мають не просто історичну цінність, а є ідеями педагогіки майбутнього. Саме таку трактовку педагогіки А.С. Макаренка знаходимо в статтях С.Х. Чавдарова про цього видатного вітчизняного педагога [12], [13]. Та й співпраця чавдаровського гуртка саме з колонією, яку очолював Калабалін, багато про що говорить.

На наш погляд, головною ідеєю книги В.О. Босенка «Виховати вихователя» [3], можна вважати ідею перетворення всієї системи освіти в своєрідну систему гуртків, безпосередньо включених в практику суспільного виробництва, причому на найпередовішому рівні розвитку цієї практики. Гуртки мають будуватися виключно на основі добровільності і взаємної довіри їх членів, включаючи керівників, але вся система має бути строго продуманою, організованою, координованою з одного центра.

Гурток – це та первісна клітинка, від якої можна починати розгортання педагогічного процесу як сходження від абстрактного до конкретного.

Зрозуміло, що під гуртком тут мається на увазі не ті педагогічні покручі, які зараз називаються цим словом – куди учнів заганяють, стимулюючи їх підвищенням оцінки чи необхідністю підготовки до ЗНО, а студентів та викладачів – додатковими балами до рейтингу. Остання обставина привела до того, що абсолютна більшість гуртків у вузах сьогодні існують виключно на папері, що по-своєму добре, оскільки існуючи в реальності такі гуртки тільки калічили би людей як морально, так і професійно.

Гурток, про який ми тут пишемо, навіть не обов'язково має називатися гуртком. Він може бути, наприклад, театральною студією, літературним клубом чи спортивною командою. Тобто форми у гуртків можуть бути найрізноманітніші – але незмінною мусить залишатися суть – що це добровільне об'єднання однодумців навколо певної цілком реальної суспільно значимої справи. Заберемо хоч одне слово з цього визначення – і гурток зникне, мало того, перетвориться у свою протилежність – тобто у мертву форму, яка буде душити все живе і тільки відбивати охоту до навчання чи роботи. Додавати нові моменти до цього визначення можна і треба, а от забирати нічого не можна.

Звичайно, що ми не можемо отожднювати в цьому пункті погляди В.О. Босенка і С.Х. Чавдарова. Для цього приведених нами аргументів недостатньо.

Але очевидно одне, що не можна уявляти собі радянську педагогіку як щось суцільне і однорідне, яке раніше було прийнято хвалити, а зараз – лаяти. В радянській педагогіці було дві лінії, які чітко розрізнялися і протистояли одна одній – лінія глибоко

демократична, спрямована на розкриття здібностей кожної людини і виховання всебічно розвиненої особистості, і лінія бюрократична – лінія підгонки особистості під певні спущені зверху стандарти, лінія відсіву, поділу на здібних і нездібних, здатних до творчої праці і нездатних до такої. С.Х. Чавдаров, на наш погляд, був яскравим представником саме першої лінії. Він не тільки науково вивів цю лінію, почавши шукати її витoki у творах, як їх тоді називали, українських та російських революціонерів-демократів, але й блискуче втілював її практично, написавши підручники і виховавши покоління педагогів, які відкрили двері у світ культури мільйонам людей, які раніше були від цього світу надійно (чи то, пак, безнадійно) ізольовані.

І саме цим, на наш погляд, він надихнув В.О. Босенка, який до останнього виступав за розвиток саме цієї лінії і проти лінії другої – оскільки ота друга, бюрократична лінія радянської освіти нікуди не щезла навіть після того, як перестала існувати радянська школа. Адже навіть тричі світові і спущені з найвищого світового верху стандарти залишаються тільки стандартами, які нищать талант, особистість. Точно так же, як і дисципліна рейтингів і протокольних регламентацій кожного кроку викладача і студента в навчанні є дуже далекою від «дисципліни диригентської палички», про яку мріяв В.О. Босенко, і від «дисципліни авторитету», втіленням якого для нього виступав С.Х. Чавдаров.

Висновок. Педагоги багато роблять для збереження і вивчення чавдаровської спадщини. Але зазвичай мова йде про його спадщину в галузі дидактики чи методики викладання української мови. Варто долучитися до вивчення ідейної спадщини С.Х. Чавдарова і філософам, а також фахівцям з соціальної педагогіки, оскільки його творча біографія вельми повчальна. Він починав творити в епоху, коли ситуація в педагогіці була дуже подібна на сучасну: коли було дуже багато бажаючих ламати старе і вводити нове, не задумуючись над наслідками такого підходу. Сава Христофорович Чавдаров виявився одним з небагатьох лідерів освітньої галузі, хто зрозумів: для того, щоб нове було життєздатним, воно мусить опиратися на солідну основу. І таким підґрунтям для педагогіки він вважав уважне вивчення класичної спадщини – як педагогічної, так і літературної, і філософської. Саме такий підхід дозволив йому самому стати одним із класиків і в той же час, одним із найбільших новаторів української педагогічної науки. Практичний потенціал його ідей, на наш погляд, ще далеко не вичерпаний.

Література:

1. Karl Marx is the most assigned economist in U.S. college classes.
2. [Електронний ресурс] Karl Marx is the most assigned economist in U.S. college classes , 2016. Режим доступу: <https://www.marketwatch.com/story/communist-manifesto-among-top-three-books-assigned-in-college-2016-01-27>. – Назва з екрана.
3. *Босенко В. А.* Всеобщая теория развития. / В. А. Босенко. – Киев : 2001. – 468 с.
4. *Босенко В.А.* Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогическим проблемам философии. / В. А. Босенко. – Киев : ВСП; 2004. – 352 с.
5. *Горак А.* Сорок сороков. / А.И. Горак. – Киев : СтилоС; 2009, – 219 с.
6. Леся Українка і комуністичний маніфест. / [Електронний ресурс] Леся Українка і комуністичний маніфест., 2016. Режим доступу: <https://www.facebook.com/marx.in.ua/posts/607224222761652/> – Назва з екрана.

7. Палатна В.В. Проблеми шкільної мовної освіти в педагогічній спадщині С.Х. Чавдарова. / В.В. Палатна. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Київ : Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова; 2009, – 24 с.
8. Сухомлинська О.В. В. О. Сухомлинський та С. Х. Чавдаров: наукові та особисті стосунки. / О.В. Сухомлинська. Київ : Рідна школа; 2003. – № 1. – С. 64.
9. Сава Христофорович Чавдаров: до 120-річчя від дня народж.: біобібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. Наук України, Держ. наук.-пед. Б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; [упоряд.: Пономаренко Л. О., Пєєва С. П., Айвазова Л. М.; авт. вступ. ст.: Березівська Л. Д., Бондар Л. С.; наук. Консультант Березівська Л. Д.; наук. ред. Рогова П. І.]. – Київ : Нілан-ЛТД, 2012. – 213 с. – (Сер. «Видатні педагоги світу»; вип. 8).
10. Тартаковский Б. С. Повесть об учителе Сухомлинском: Смерть и жизнь рядом: повести / Б. С. Тартаковский. Киев : Днипро; 1983, – 407 с.
11. Чавдаров С.Х. Великий будівник вітчизняної педагогіки – К. Д. Ушинський // Ушинський К. Д. Педагогічні статті: твори в 6 т. / К. Д. Ушинський; [відп. За укр. вид. Г. С. Костюк, С. Х. Чавдаров ; авт. вступ. ст. С. Х. Чавдаров]. – Київ : Рад. школа, 1954. – Т. 1. – С. 5–29
12. Чавдаров С.Х. Карл Маркс про виховання всебічно розвиненої людини, / С.Х. Чавдаров. Комуністична освіта – № 5. – 1938 р.
13. Чавдаров С.Х. Педагог-патріот : до 10 роковин з дня смерті А. С. Макаренка // С.Х. Чавдаров. Рад. освіта. – 1949. – 1 квіт. (№ 14). – С. 3
14. Чавдаров С.Х. Творче використання педагогічної спадщини Н. К. Крупської і А. С. Макаренка в навчально-виховній роботі // С.Х. Чавдаров. Рад. школа. – 1954. – № 8. – С. 7–18.

УДК (091) 141.319.8

Гончаренко К. С.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

**ПОСТДОКУМЕНТАЛАСТИКА:
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧИ ПОДОЛАННЯ
ВІЗУАЛЬНОСТІ ПОСТМОДЕРНІЗМУ?**

Разом з початком постмодернізму в філософію ввірвалися не лише нові тенденції чи зміни векторів філософування, або ж можливості міждисциплінарних вторгнень, але й сформувалося стійке коло проблем, які не тільки занурили мисленнєві операції вглиб найрізноманітніших концептів, а й вишикувалися навколо самого префіксу «пост-». Адже з постмодернізму починається затяте жонглювання всілякими префіксами типу: «транс», «гіпер», «альтер» тощо, та накладання їх на всілякі «ізми» (трансгуманізм, метамодернізм, гіперреалізм тощо). Не оминули подібні маніпуляційні механізми впливу на префікси і сам префікс «пост-», оскільки його вплив поширився на безліч категорій філософії, наприклад: пост-права, пост-іронія, пост-людина та інше. Враховуючи вищезазначене, слід звернути увагу на те, що всі ці породження мають не однозначне тлумачення, а водночас і нез'ясовану «натальну карту». Оскільки, одні мислителі вважають, що всі ті явища, які виникають після постмодернізму є засвідченням смерті останнього, інші ж схиляються до думки, що саме трансформаційні зміни призводять до виникнення всіх можливих наступних породжень/вироджень.